

МАСАВЫЯ РЭПРЭСІІ Ў СССР

У ГІСТАРЫЧНЫХ ДАСЛЕДАВАННЯХ
І КАЛЕКТЫЎНАЙ ПАМЯЦІ

**МАСАВЫЯ
РЭПРЭСІІ Ў СССР
У ГІСТАРЫЧНЫХ ДАСЛЕДАВАННЯХ
І КАЛЕКТЫЎНАЙ ПАМЯЦІ**

Мінск
Выдавец Зміцер Колас
2018

УДК 94(47)
ББК 63.3(4Бел)-4
М31

Рэцэнзенты:

доктар гістарычных *Аляксандр Краўцэвіч*,
прафесар Варшаўскага ўніверсітэта (Польшча)
доктар гістарычных навук *Захар Шыбека*,
прафесар Універсітэта ў Тэль Авіве (Ізраіль).

Пры падтрымцы

айчынных і замежных дабрачыніаў,

а таксама

Orsa-Romano Cultural and Educational Foundation Inc.

ISBN 978-985-23-0033-9

© Беларускі архіў вуснай гісторыі, 2018.

© Афармленне. Выдавец Зміцер Колас, 2018.

ЗМЕСТ

Прадмова (А. Смалянчук, О. Кондратюк) 8

ПАЛІТЫЧНЫЯ РЭПРЭСІЎ Ў СССР У ДАСЛЕДАВАННЯХ

<i>Аляксандр Смалянчук</i> (Варшава). Да праблемы новых накірункаў у вывучэнні савецкіх рэпрэсій у Беларусі	11
<i>Тадэуш Гавін</i> (Варшава). «Польская аперацыя» (1937–1938 гг.) – курс на канчатковую асіміляцыю польскай нацыянальнай меншасці ў БССР	31
<i>Maciej Wyrwa</i> (Warszawa). «Operacja polska» NKWD (1937–1938) w polskiej historiografii	50
<i>Інна Чернікова</i> (Харків). Радянські рэпрэсіі серед інтэлігенцыі Харкова. 1933 рік	59
<i>Анатоль Трафімчык</i> (Менск). Заступніцтва Якуба Коласа за рэпрэсаваных	83
<i>Anton Liavitski</i> (Munich). The Birth of the Belarusian Intelligentsia from the Spirit of Repression	97
<i>Юлія Крикун</i> (Київ). Рэпрэсавані досліднікі звычайнага права украінців 1920–30-х рр. (на прыкладзі діяльнасці «Комісіі для выучвання звычайнага права Украіны»)	109
<i>Елена Богдашина</i> (Харьков). Под прессом большевистской идеологии: украинские историки в конце 1920-х – начале 1930-х гг.	124
<i>Ірина Петренко</i> (Полтава). Гірка чаша історыка Наталіі Мірза-Авакянц (1888-1940 ?)	139
<i>Оксана Юркова</i> (Київ). «Акадэмічны Янусі»: украінскія історыкі – секретныя супрацоўнікі ДПУ–НКВС (1920–1930-і рр.)	150
<i>Сергей Гула</i> (Вінниця). Другі «ваенна-камуністычны штурм» на Поділлі: взаемавідносіны органаў ДПУ УСРР і партыйно-радянскіх структураў (кінець 1920–1930 рр.)	169
<i>Людмила Гуцало</i> (Житомир). Нацыянальныя меншынні Житомиршчыны ў перыяд Вялікага тэрору	184

<i>Яніна Карпенкіна</i> (Масква). Яўрэйскае насельніцтва Заходняй Беларусі ў ролі ахвяр і катаў (1939–1941).....	199
<i>Ігорь Кузнецов</i> (Мінск). Карательныя операциі НКВД БССР (23–30 июня 1941 г.).....	211
<i>Ірына Каішталян</i> (Мінск). «Жыццё ў масцы» як рэакцыя грамадства на рэпрэсіі: прыклад першага пасляваеннага дзесяцігоддзя.....	220
<i>Галіна Стародубець</i> (Житомир). Примус до насилля партійно-радянської номенклатури західних областей України в 1944–1946 роках.....	229
<i>Василь Міщанин</i> (Ужгород). Репресіі як механізм становлення Радянської влади на Закарпатті (1944–початок 1950-х років)	243
<i>Юрій Данилець</i> (Ужгород). Репресіі проти духовенства Мукачівсько-Ужгородської православної єпархії (кінець 1940 – початок 1960 рр.).....	261
<i>Олександра Стасюк</i> (Львів). Радянські виборчі кампанії як вияв політичних репресій режиму (1936–1989 роки).....	275
<i>Уладзімір Валодзін</i> (Фларэнцыя). Незавершанаць рэабілітацыі ахвяр рэпрэсіі 1930-х гг. у Беларусі (на прыкладзе сялянства Менскага раёна).....	289

ГРАМАДСТВА І ПАМЯЦЬ ПРА РЭПРЭСІІ ДЫ ІХ НАСТУПСТВЫ

<i>Аляксей Ластоўскі</i> (Полацк). Курапаты і «палітыка мёртвых цел» у Беларусі.....	306
<i>Марат Гаравы</i> (Кобрын). Курапаты: плот паміж жыццём і смерцю	320
<i>Ян Дзяржаўцаў</i> (Віцебск). Урочышча Хайсы пад Віцебскам як месца масавых расстрэлаў ахвяр камуністычнага рэжыму	337
<i>Вольга Іванова</i> (Мінск). Калектыўная памяць пра савецкія рэпрэсіі ў вусных успамінах	343
<i>Jan Jerzy Milewski</i> (Białystok). Obława augustowska (1945) – największa powojenna zbrodnia sowiecka na Polakach.....	368
<i>Віталій Іванчишен</i> (Київ). Парадоксы та наслідки радянської репресивної політики: можливості усноісторичних джерел (на прикладі життєпису родини Войтенків на Вінниччині)	387
<i>Алла Дмитренко</i> (Луцьк). Репресіі 1930–1940-х років на Волині у спогадах очевидців.....	397

<i>Євген Луньо</i> (Яворів). Радянський вивіз польських колоністів із Західної України 1940 р. в оповідній традиції українців.....	410
<i>Владимир Иванов</i> (Витебск). Устная история ссыльной Антонины Лосминской и ее близких	431
<i>Олександр Васянович</i> (Київ). «Голод – не шутка»: вплив Голодомору 1932–1933 років на збереження традиційної народної культури українців.....	436
<i>Олена Кондратюк</i> (Київ). Нищення традиційної народної культури – головний напрямок громадської роботи радянських вчителів 1930–1940-х років	451
<i>Оксана Годованська</i> (Львів). «Повоєнний чад (smoke)» радянських репресій (на основі усних історій сільських вчителів Галичини)	468
<i>Ігар Мельнікаў</i> (Мінск). Адысея палешука. Успаміны Паўла Нічыпарука пра сталінскія рэпрэсіі і ГУЛАГ	480
<i>Ірына Раманова</i> (Вільня). Рэпрэзентацыя бальшавіцкага тэрору ў школьных навучальных курсах	488

ДАКУМЕНТЫ

<i>Дмитрий Дрозд</i> (Минск). Документы по истории репрессий в ведомственных и государственных архивах Республики Беларусь.....	502
«Арестован я ни за что...» Савецкія рэпрэсіі ў БССР у гістарычных дакументах (<i>укладальнік А. Смалянчук</i>).....	516
Аб аўтарах	590

ПРАДМОВА

У лістападзе 2017 г. у Менску прайшла міжнародная навуковая канферэнцыя, прысвечаная праблематыцы масавых рэпрэсій у СССР у 1920–1980-я гг. Яе ініцыятарам быў Беларускі архіў вуснай гісторыі. Ініцыятыву падтрымаў фонд *Konrad-Adenauer-Stiftung*, Польскі Інстытут у Менску, Лятучы ўніверсітэт (Менск), Інстытут славістыкі Польскай Акадэміі Навук (Варшава), а таксама даследчыкі з Беларусі, Украіны, Польшчы і Расіі. На працягу двух дзён абмяркоўваліся пытанні вывучэння гісторыі палітычных рэпрэсій у СССР, а таксама іх адлюстравання ў калектыўнай памяці.

У гісторыі незалежнай Рэспублікі Беларусь гэта была толькі другая навуковая канферэнцыя, прысвечаная тэматыцы савецкіх рэпрэсій. Першая адбылася ў 1998 г., а яе матэрыялы былі выдадзеныя асобным зборнікам – «Палітычныя рэпрэсіі на Беларусі ў XX ст.» (Рэд. Н. Стужынская, Мінск, 1998). Фактычна, з сярэдзіны 1990-х гг. праблематыка савецкіх рэпрэсій у нашай краіне стала табуяванай тэмай для афіцыйнай гістарычнай палітыкі. І гэта прытым, што яна безумоўна належыць да найбольш прыярытэтных у гісторыі Беларусі XX ст.

Пытанне, чаму адміністрацыя сучаснай Беларускай дзяржавы імкнецца схаваць праўду пра злачынствы ўжо неіснуючага савецкага рэжыму, гучыць рытарычна... Зразумела, што гісторыя савецкіх або камуністычных рэпрэсій прымушае задумацца пра важнасць дэмакратыі і небяспеку канцэнтрацыі ўсёй улады ў адных руках. Апошняе непазбежна ўмацоўвае аўтарытарныя тэндэнцыі ў грамадстве. Гісторыя рэпрэсій – гэта таксама гісторыя пра каштоўнасць незалежнага ад дзяржавы суда і свабоды слова, гэта разуменне неабходнасці пабудовы грамадства свабодных людзей, а не ператварэнне грамадзян у «вінцікі» дзяржаўнага механізма. Усё ж, сапраўды, як калісьці пісаў Кастусь Каліноўскі ў «Мужыцкай праўдзе»: «...Не народ зроблены для ўраду, а ўрад для народу!» На жаль,

каб зразумець значэнне гэтых слоў, трэба было перажыць трагедыю Курапатаў...

Сёння надзвычай важна асэнсаваць гэтую трагедыю і яе сацыяльныя наступствы, зразумець вытокі і механізмы палітычных рэпрэсій, каб не дапусціць іх паўтарэння ў той або іншай форме. Менавіта гэтаму прысвечаны зборнік і сабраныя ў ім аналітычныя тэксты і дакументы. Аўтары даследаванняў распавядаюць не толькі пра драматычныя падзеі 1920–1930-х гг., апафеозам якіх стаўся г. зв. «Вялікі тэрор». У артыкулах і апублікаваных дакументах асвятляюцца буйнейшыя рэпрэсіўныя аперацыі «ЧК»–АДПУ–НКУС, у т. л. знішчэнне сялянства падчас расправы з г. зв. «кулакамі», Галадамор ва Украіне, вынішчэнне інтэлігенцыі з дапамогай «нацыянальных» аперацый НКУС СССР, рэпрэсіі перыяду Другой сусветнай вайны і першага пасляваеннага дзесяцігоддзя. У прыватнасці, звяртаецца ўвага на ўдзел органаў савецкай улады ў арганізацыі г. зв. «народнага бунта» супраць «польскіх паноў» у Заходняй Беларусі, дэпартацыі польскага насельніцтва з тэрыторыі Заходняй Украіны ў 1940 г., расстрэлы зняволеных у турмах НКУС БССР у чэрвені 1941 г., карныя аперацыі савецкіх партызан супраць «сацыяльна чужых» у перыяд нямецкай акупацыі Беларусі ды інш.

Аналіз палітыкі пасляваеннай саветызацыі Беларусі і Украіны сведчыць пра рэпрэсіўны характар самой прыроды савецкага палітычнага рэжыму, які праяўляўся амаль ва ўсіх галінах жыцця ў СССР і дапамог гэтаму рэжыму праіснаваць да канца ХХ ст.

Наступствам масавых рэпрэсій прысвечаныя даследаванні калектыўнай памяці, дзе асаблівую ролю адыгрывае метаад вуснай гісторыі. Беларускія даследчыкі засяродзілі ўвагу на месцах масавых расстрэлаў (урочышчы Курапаты пад Менскам і Хайсы пад Віцебскам), якія павінны стаць агульнанацыянальнымі месцамі памяці пра перажытую трагедыю. Гэтыя тэксты прымушаюць яшчэ раз задумацца пра свядомасць і ўзровень культуры тых чыноўнікаў і бізнесоўцаў, якія адмаўляюць належнае ўшанаванне памяці загінулых і спрабуюць займацца бізнесам літаральна на магілах.

Правадзенне канферэнцыі і выданне гэтага зборніка стала магчымым дзякуючы вялікай арганізацыйнай працы супрацоўнікаў

Беларускага архіва вуснай гісторыі, актыўнасці гісторыкаў і даследчыкаў памяці, а таксама падтрымцы Польскага Інстытута ў Менску, фондаў *Konrad-Adenauer-Stiftung* і *Orsa-Romano Cultural and Educational Foundation Inc.*, якія адгукнуліся на ініцыятыву беларускіх навукоўцаў.

Аляксандр Смалянчук
Олена Кондратюк

«Академічні Януси»: українські історики – секретні співробітники ДПУ–НКВС (1920–1930-і рр.)

*Оксана Юркова,
канд. істор. наук (Київ)*

Вже на початку 1920-х рр. в Україні більшовицький режим вибудував систему постійного нагляду над найактивнішою частиною населення країни. Контроль значною мірою здійснювався через розгалужену мережу інформаторів – т. зв. секретних співробітників, які були завербовані працівниками спеціальних секретних відділів, що діяли у складі Всеукраїнської ЧК – ДПУ УСРР (з 1922 р.) – НКВС УРСР (з 1934 р.) для виявлення, упередження і знешкодження реальних чи потенційних загроз радянській державі. Наявність сексотів (так скорочено називали секретних співробітників ДПУ–НКВС), які працювали фактично у кожному колективі, для радянських людей ніколи не була таємницею. Втім, імена цих агентів досі офіційно не розкриті, незважаючи на те, що СРСР – держави, яка вимагала писати доноси, – вже більш ніж чверть століття не існує.

Після здобуття Україною незалежності та створення у 1994 р. на базі архівних фондів органів державної безпеки УРСР та України Державного архіву Служби безпеки України (з 2002 р. – Галузевий державний архів СБУ, ГДА СБУ) архівно-кримінальні справи реабілітованих осіб – жертв політичних репресій в Україні стали в основному приступними для ознайомлення (частина цих справ була передана до Центрального державного архіву громадських об'єднань України та обласних архівів). Із нормативно-розпорядчими документами ЧК–КГБ та документами несекретного і секретного діловодства, що і далі знаходились у ГДА СБУ, змогли працювати співробітники даного архіву та обрані нечисленні дослідники¹.

У період після Революції гідності із активізацією процесів декомунізації, а особливо після ухвалення у квітні 2015 р. Верховною

Радою України пакету декомунізаційних законів, в тому числі Закону України «Про доступ до архівів репресивних органів комуністичного тоталітарного режиму 1917–1991 років», згідно з яким архівна інформація репресивних органів оголошувалась відкритою (за винятком зазначених у Законі випадків), обмеження доступу до раніше засекречених документів були зняті. Що більше, відповідно до статті 8 даного Закону, архівна інформація репресивних органів про штатних або позаштатних працівників репресивних органів визнавалась відкритою, також наголошувалось, що доступ до такої інформації не може бути обмежений з будь-яких підстав².

Можливість тримати в руках та вивчати раніше недоступні чекістські документи без отримання спеціального допуску до державної таємниці, що з'явилась після Революції гідності 2014 р., і дозволила поставити дослідницьке питання про секретних співробітників ДПУ–НКВС 1920–1930-х рр. Попри заяви про відкритість інформації про сексотів як позаштатних працівників радянських репресивних органів, ознайомитись із особовими та робочими справами секретних співробітників 1920–1930-х рр. до цього часу не пощастило – частина документів, за словами архівістів ГДА СБУ, була знищена або вивезена до Москви, інша ж частина досі перебуває на опрацюванні³.

Проте існують інші документи, які дають уявлення про роботу сексотів, це агентурні матеріали та справи-формуляри (російською – «дело-формуляр»). Про історію появи цих типів матеріалів чекістського діловодства варто сказати окремо.

У листопаді 1922 р. начальник секретно-оперативного управління ДПУ В. Менжинський розіслав таємний циркулярний лист «Про антирадянський рух серед інтелігенції». Даний лист повторював (інколи навіть дослівно) та розвивав положення резолюції «Про антирадянські партії та течії», ухваленої у серпні 1922 р. XII Всеросійською конференцією РКП(б), був її логічним продовженням. Завдання боротьби із контрреволюцією, сформульовані партією, були конкретизовані для органів ДПУ у вигляді цього циркуляру, а, по суті, інструкції із встановлення тотального контролю ДПУ над кваліфікованою інтелігенцією.

Робота чекістів мала бути сконцентрована навколо: «1) вищих навчальних закладів (професури, викладачів, студентів); 2) видавництв та літераторів; 3) приватних товариств, асоціацій, союзів та секцій спеців; 4) кооперації; 5) з'їздів та нарад»⁴. Завдання чекістів по кожному напрямку детально розписувалась.

Найперше зверталась увага на створення у всіх зазначених установах, організаціях, товариствах і об'єднаннях мережі інформаторів. Інформаторами повинні були стати не обов'язково партійні, але «вірні, політично розвинуті люди», що добре орієнтувались у ситуації. Вони мали ретельно освітлювати цілу низку питань: політичні настрої та рухи; всі офіційно непартійні угруповання (організації взаємодопомоги, наукові гуртки, асоціації, земляцтва тощо); нелегальні організації та об'єднання; «політичні фізіономії» активних діячів, висвітлювати їх ставлення до різних подій; фіксувати усі випадки контрреволюційної пропаганди, а також зв'язки із закордоном.

Циркуляр вимагав заведення практично на кожного професора, політично активного студента, літератора, публіциста, лікаря, юриста, інженера, вчителя, митця тощо персональної справи-формуляру, куди чекісти систематично мали заноситиповідомний матеріал, до того ж до справи треба було вмістити характеристику минулої політичної діяльності даної особи та точні відомості про місця його/її служби. Відповідно до чекістського діловодства, справа-формуляр містила документи лише про одну особу. Якщо в процесі її розробки з'являлись інші об'єкти спостереження, тоді на всіх заводили агентурну справу. На кожний виш заводилась літерна справа, куди залучалися всі персональні картки-формуляри та загальний матеріал, поданий інформаторами. Літерна справа містила характеристику осіб, які працювали в одній установі, організації, підприємстві, навчались в одному закладі або проживали в одному населеному пункті⁵.

Весь отриманий за допомогою секретних співробітників матеріал мав повсякчас систематизуватися, відомості – прискількиво та всебічно перевірятися. На підставі зібраних даних про участь або пособництво спеціалістів у антирадянських організаціях, про їх контрреволюційні виступи на з'їздах, конференціях, нарадах, у пресі тощо, вони могли бути арештовані та вислані⁶.

Циркуляр одразу було взято до виконання. В УСРР була створена потужна мережа секретних співробітників. Інформатори систематично доповідали ДПУ про тих чи тих представників інтелігенції. Цифри, що позначають кількість сексотів, вражають. Маємо дані, що, наприклад, у 1927 р. по лінії секретного відділу ДПУ УСРР було завербовано 732 особи, а у 1928 р. – 1409⁷. Звісно, не всі вони були задіяні у нагляді за освітянами та діячами науки, проте цифри переконливо засвідчують, що таких агентів було дуже багато.

З-поміж небагатьох відомих на сьогодні справ-формулярів на діячів української науки та культури, що знаходяться на зберіганні у ГДА СБУ, наразі виявлені лише дві справи-формуляри на істориків. Йдеться про справи-формуляри на Михайла Сергійовича Грушевського (1866–1934) та його брата Олександра Сергійовича Грушевського (1877–1942[?]). Обидва вчені працювали у Всеукраїнській академії наук: академік М. Грушевський у 1924–1931 рр. посідав кафедру історії українського народу та очолював Історичну секцію ВУАН, проф. О. Грушевський у 1919–1933 рр. керував роботою Комісії із складання історико-географічного словника українських земель ВУАН.

Про справу-формуляр на М. Грушевського стало відомо ще у середині 1990-х. У 1996 р. тодішній заступник голови СБУ Володимир Пристайко та історик Юрій Шаповал у документальному виданні про останнє трагічне десятиліття життя М. Грушевського оприлюднили 97 щойно розсекречених документів із восьмитомної справи (загалом у виданні було опубліковано 124 документи, в тому числі постанови політбюро ЦК КП(б)У, документи з архівно-слідчих справ, щоденникові записи, тогочасні статті, уривки спогадів та ін.)⁸. З-поміж згаданих 97 документів було аж 22 донесення сексотів. Попри те, що у заголовках до цих документів упорядники дещо сором'язливо позначили їх як «повідомлення про М. Грушевського», дана публікація доносів сексотів не залишилась непоміченою: оприлюднення раніше таємних документів такого ґатунку відбувалась вперше. Зауважу також, що при публікації наведені у текстах документів прізвиська сексотів також опускались.

Справа-формуляр на О. Грушевського була виявлена лише вліт-

ку 2014 р. і тоді ж розсекречена. Досі публікацій документів з даної справи-формуляру немає.

На проф. Олександра Грушевського справа-формуляр під номером 158 була заведена 29 вересня 1923 р. Коли заводили справа-формуляр на академіка ВУАН Михайла Грушевського після його повернення у березні 1924 р. з еміграції, то у подібній постанові, підписаній 20 березня 1924 р., справи-формуляру присвоїли вже номер 1023. Якщо припустити, що справи-формуляри ДПУ УСРР почало заводити лише після появи згаданого листа-циркуля від 23 листопада 1922 р. та звернути увагу на номери справ-формулярів на Олександра та Михайла Грушевських (158 і 1023 відповідно), то можна побачити, що на вересень 1923 р. (за 9 місяців після виходу циркуляру) лише у Київському губернському відділі ДПУ УСРР було заведено щонайменше 158 справ-формулярів, а впродовж наступних 6 місяців – ще 865.

У документах справ-формулярів на Михайла та Олександра Грушевських згадуються також літерні справи «ВІНО»/«КІНО» (тобто «Вищий інститут народної освіти», згодом «Київський інститут народної освіти») та «ВУАН» (мінімум у 3-х томах). Томи цих літерних справ поки що дослідниками не виявлені: ідеться або про їх імовірне знищення або про змінення нумерації під час внутрішньої чергової інвентаризації справ у КДБ УРСР. Вірогідно також, що зібрані на початку 1920-х рр. матеріали справ «ВІНО»/«КІНО» та «ВУАН» (а також інші літерні справи, пов'язані із вищими та науково-дослідними установами) згодом були розшиті та дефрагментовані, а документи з них використані при комплектуванні нових індивідуальних чи колективних слідчих справ.

Опрацювання справ-формулярів на Михайла Грушевського (у восьми томах)⁹ та Олександра Грушевського (в одному томі)¹⁰ дає можливість дати загальну характеристику документів, які включались до справ-формулярів, а також виявити прізвиська секретних співробітників ДПУ-НКВС і з'ясувати якщо не їх справжні імена, то, принаймні, зробити деякі припущення про тих, хто ховався під цими прізвишками.

Коли береш у руки справи-формуляри, то найперше кидається

в очі наявність у кожному томі двох-трьох різночасових палітурок (власне, 1920-х рр., коли справа заводилась, 1941 р., коли її архівували, та – як у випадку із справою-формуляром на Михайла Грушевського – 2001 р., коли справа була востаннє зшита) із декількома, частково закресленими, архівними номерами. Це, а також розташування документів у справах-формулярах не у хронологічному порядку і подвійна-потрійна нумерація сторінок, що не співпадає із поточною нумерацією, свідчить про кількаразове перескладання томів із вилученням окремих сторінок. Оскільки жоден том не має опису документів, які входили до нього на час формування, з'ясувати, що саме було видалено, неможливо.

Наявними у справах-формулярах є чотири групи документів. Першу з них можна умовно назвати «внутрішньочекістською документацією». Це – постанови про нагляд за Михайлом та Олександром Грушевськими, розвідувальні завдання, які ставились співробітникам ДПУ-НКВС, агентурні записки та звіти нишпорок-«топтунів», які час від часу наглядали за істориками, чекістське поточне листування, протоколи допитів та свідчення М. Грушевського під час його арешту 1931 р., нарешті, зведення оперуповноважених та укладені на основі оперативних джерел меморандуми Секретного відділу ДПУ-НКВС, що призначались керівникам радянських органів держбезпеки. Перші з цих документів – оригінали, останні ж в основному є машинописними копіями, завіреними уповноваженими особами.

Другу групу документів, доволі численну, складає перлюстрована кореспонденція. Характерно, що представлені не лише листи чи витяги з листів від осіб під наглядом і до них, але й листи/витяги з листів третіх осіб, в яких так чи так згадувались Грушевські та близькі до них люди. Це також головним чином машинописні копії/витяги. Листи польською, французькою та іншими іноземними мовами перекладені російською, зустрічаються й переклади російською з української.

До справ-формулярів залучені також машинописні копії академічної діловодної документації – протоколи/витяги з протоколів різних засідань Історичних установ ВУАН, які працювали під керів-

ництвом М. Грушевського, є також витяги з протоколів Спільних зібрань ВУАН та Ради ВУАН. У полі зору чекістів потрапляли й різноманітні газетні публікації – вони репрезентовані як газетними вирізками, так і машинописними передруками. До цієї групи можна долучити й вилучену машинописну копію мемуарів М. Грушевського, що складає сьомий том справи-формуляра на вченого.

Останньою, четвертою, групою документів є донесення сексотів. Оригінальні донесення, припускаю, залишились в особових та робочих справах секретних співробітників, між тим до справ-формулярів підшивались машинописні витяги з них. Лише кілька із включених до справ-формулярів донесень написані від першої особи, всі інші – це перекази інформації, наданої сексотами, у записках оперативних працівників. Достеменно зрозуміти, чи тексти від початку писали сексоти, а чекісти лише переписували їх від свого імені, чи це записані чекістами усні розповіді сексотів, здебільшого важко – чекістське діловодство «розмивало» притаманні тим чи тим сексотам стилі письма, фіксуючи лише факти та судження сексотів про події та осіб.

У цих машинописних витягах зазвичай вказувалось прізвисько сексота (прізвисько, як і всі імена, завжди писалось великими літерами і у лапках для розмежування із справжніми прізвищами) та дата донесення, як от: «Звіт т/с “ДЕХА” від 9/II-26 р.» або «Агентурная записка на основании беседы с с/с “ЛИТЕРАТОРОМ” от 30/IV с. г.» або «Агентурная записка от 1/V-26 г. по данным с/с “КРАВЧЕНКО”», «Выписка из агентурной записки со слов с/с “АКАДЕМИК” от 14/X-27 г.» тощо.

У даних справах-формулярах переважають короткі витяги із донесень сексотів на один-півтора аркуші; втім, донесення на кілька аркушів машинопису також наявні, особливо вже у 1930-х рр. Неподинокими були випадки, коли подана сексотом за один раз інформація ділилась на кілька тематичних витягів: для прикладу, маємо 3 витяги з донесення с/с «Азраэль» від 12 вересня 1925 р., 4 витяги з донесення с/с «Белый» від 17 вересня 1925 р., 4 витяги з донесення того ж с/с «Белый» від 21 жовтня 1927 р. тощо. Наявні також дві, інколи – три копії одних і тих самих витягів.

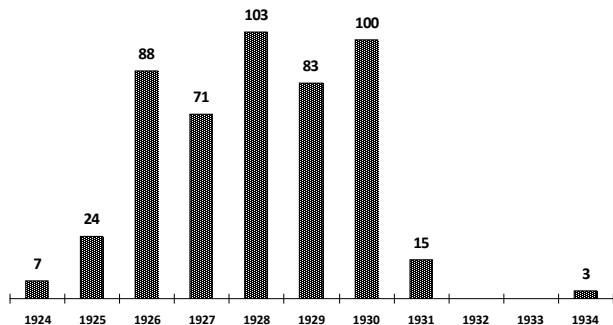
Загалом у 8 томах на 2916 аркушів справи-формуляра на Михайла Грушевського маємо 709 аркушів доносів¹¹ секретних співробітників за 1924–1931 та 1934 рр. Це приблизно четверта частина обсягу всієї справи-формуляру. Якщо вважати витяги з донесень одного сексота за один день одним документом та не рахувати копій витягів, то вийде, що за неповні 9 років ДПУ-НКВС зібрало 494 доноси на М. Грушевського.

Цифри щодо справи-формуляра на Олександра Грушевського виглядають таким чином: з 286 аркушів тому доноси складають 172 аркуші або 60% обсягу. Як і у попередніх підрахунках, не враховуватимемо копій з витягів, і отримуємо 88 донесень сексотів за 1922 і 1924–1938 рр.

За роками бачимо стрімке зростання кількості доносів на Михайла Грушевського від 7 у 1924 р. до 88 у 1926 р., що після невеличкого зменшення у 1927 р. зросла до 103 у 1928 р., трохи знизилася у 1929 р. до 83 і знову піднялась до 100 доносів у 1930 р. (див. *Рис. 1*). Такі піки зрозумілі: у 1926 р. М. Грушевський святкував свій юбілей, і ДПУ тримало все під контролем, у 1928 р. радянська влада реформувала ВУАН, тож чекісти мали потребу у детальній внутрішньоакадемічній інформації. У 1929 р. продовжилась насильницька радянізація Академії плюс почались масові арешти у сфабрикованій чекістами справі Спілки визволення України (СВУ), у 1930 р. – мав місце процес СВУ, а Історичні установи М. Грушевського зазнали чистки та були практично розгромлені. Все це, само собою, відбувалось під пильним оком ДПУ.

Мале кількість доносів у 1931 р. – «лише» 15 – пояснюється тим, що це донесення фактично за два місяці: на початку березня 1931 р. М. Грушевський виїхав до Москви і більше до Києва не повертався. На жаль, поки що немає документів про стеження за вченим у Москві під час його «почесного заслання» та у Кисловодську, де історик у 1932–1934 рр. по кілька тижнів перебував на відпочинку і де помер 24 листопада 1934 р. 3 доноси за 1934 р. належать одному київському інформатору і стосуються членів родини Грушевського, які жили у Києві.

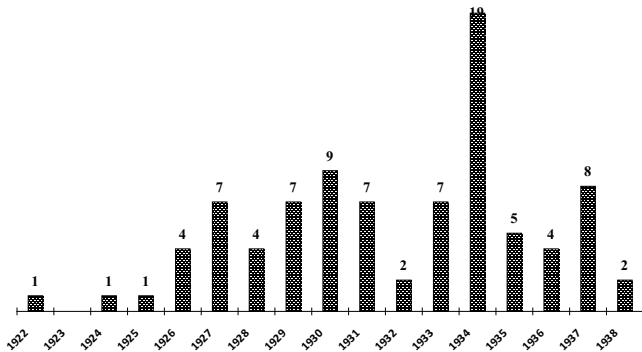
Рис. 1. Кількість повідомлень секретних співробітників за 1924–1931 та 1934 рр., що відклались у справі-формулярі на Михайла Грушевського

Доноси на Олександра Грушевського мають один помітний та показовий пік (19 донесень), що припадає на рік кардинальної реформи ВУАН у 1934 р. Виділяються також 1930 та 1937 роки (9 та 8 доносів відповідно), що зрозуміло: 1930 рік – це погром Історичних установ ВУАН, а 1937 – рік Великого терору.

Згодом стежити за вченим вже не було потреби: 9 серпня 1938 р. О. Грушевський був арештований за сфальшованим звинуваченням як «один з керівних учасників націоналістичної терористичної організації» та був засуджений до 5 років заслання. Серед підстав для арешту була також зафіксована у дбайливо зібраних НКВС доносах інформація сексотів. Історик помер, вірогідно, на поселенні у Казахстані у 1942 р. (точної дати та місце смерті не встановлено).

Рис. 2. Кількість повідомлень секретних співробітників за 1922 та 1924–1938 рр., що відклались у справі-формулярі на Олександра Грушевського

Загалом кількість сексотів, донесення яких збереглися у справах-формулярах Михайла та Олександра Грушевських, приголомшує. 494 доноси на Михайла Грушевського були подані щонайменше 104 особами (в справі є 11 донесень без зазначення прізвищ сексотів). Авторами 88 доносів на Олександра Грушевського були принаймні 30 осіб (2 доноси у його справі-формулярі також безіменні).

Прізвиська сексотів були як простими («Арсеналець», «Армеець», «Аспирант», «Жовтень», «Математик», «Октябрина», «Незможник»), так і вигадливими («Азраель», «Бунчужний», «Пораженець», «Сальве», «Сойфер», «Турбогенератор»). Серед сексотів було кілька жінок, причому чекісти їх намагались замаскувати «чоловічими» прізвишками («Лектор», «Светлов», а «Євгенія» з часом перетворилась на «Євгена»). Кілька сексотів, як можна здогадуватись за текстами агентурних донесень, «працювали» у вищому ешелоні влади, їх позначали лише літерами («Л», «С»). Був і загадковий «с/с № 1106».

Кількість доносів, що припадає на одного сексота, різниться від 1 до 48. У справах-формулярах на Михайла та Олександра Грушевських відклатось по одному донесенню відповідно від 44 та 17 осіб, по 2 – від 20 та 6 осіб, по 3 – від 15 та 3 осіб, двоє сексотів подали по 4 донесення на М. Грушевського, ще один про вченого повідомляв 5 разів. Видається, що ці особи із 1–5 доносами не були тими секретними співробітниками, які постійно працювали в оточені Грушевських, скоріше за все, вони були завербовані для розробки інших. Їх доноси опинились у справах-формулярах через згадування імен Грушевських та грушев'янців у різних контекстах.

Важливо відзначити тих сексотів, у «доробку» яких більше 5 доносів, а також тих, хто «працював» на ДПУ-НКВС декілька років. Кількісні показники тут свідчать, що ці особи входили до найближчого кола академічних колег Грушевських та їх приятелів. Таких інформаторів за даними справи-формуляру на Михайла Грушевського було 22 особи за 1925–1931 рр. (див. *Табл. 1*), а за даними справи-формуляру на Олександра Грушевського – четверо за 1926–1938 рр. (див. *Табл. 2*). Донесення трьох сексотів («Академик», «Деха» та «Медведев») відклатились в обох справах-формулярах. «Лідерами» за кількістю доносів були сексоти «Белый» (48 донесень),

«Деха» (33+18=51), «Медведев» (він же «Лохвицький») (29+16=45) та «Турбогенератор» («Турбо», «Генератор») (29).

Дані у таблицях 1 та 2 наочно демонструють часову складову роботи сексотів. Приміром, видно, що довголітні інформатори ДПУ «Дипломат» та «Франт» зникають після 1928 р., а «Академик», «Евгения», «Европеец», «Квітка» та «Турбогенератор» не фіксуються як автори доносів після 1929 р. Можна припустити, що таке раптове припинення ними «роботи» пов'язано із їх арештами, зокрема у справі СВУ. А в «роботі» «Деха», який активно співробітничав з ДПУ з 1926 р. аж до середини 1930-х рр., бачимо відсутність донесень за 1929 р., натомість 1930-й рік позначений бурним підйомом – від «Деха» надійшло одразу 17 документів! Постає питання: чи намагався «Деха» активним співробітництвом з ДПУ у 1930 році реабілітуватись після імовірного арешту? Чи у 1929 р. він був поза межами Києва? Хворів?

По-кавалерійськи, одразу із 21 донесенням, увійшов у сексотство у 1930 р. «Медведев» («Лохвицький»). Його активна співпраця з ДПУ-НКВС тривала, за наявними документами, до 1938 р. (зауважимо, що його донесення у 1930-х рр. були надзвичайно ґрунтовними та багатосторінковими).

Робота не всіх сексотів влаштувала чекістів. Наприклад, у зведенні про бесіду із сексотом «Аспірант» від 14 листопада 1927 р. оперуповноважений Такке відмітив, що «Аспірант» не хочет работать и не хочет говорить нам ни о чем интересном. По его словам, в кафедре и в академических кругах всегда “тишь и благодать”. Даже после того, как я, пользуясь материалом другой агентуры, пытался его вызвать на откровенность тем, что доказывал ему активность группы, враждебной Грушевскому и ему, как одному из сторонников Грушевского, он продолжал говорить, что ничего этого не знает, ни о чем не слышал и, по его мнению, все работники кафедры заняты серьёзной научной работой. [...] Кроме того, он категорически попросил, чтобы я его вызывал на свидания чем пореже, ибо он чрезвычайно перегружен научной работой и совершенно не может уделять времени для нас»¹². Очевидно, «небажання працювати», висловлене «Аспірантом», подіяло: у даних справах-формулярах долучені лише 2 документи із записом бесід з ним.

Табл. 1. Секретні співробітники ДПУ – автори більш ніж 5 донесень, що відклались у справі-формулярі на Михайла Грушевського за 1925–1931 рр.

№ п/п	Прізвиська сексотів	1925	1926	1927	1928	1929	1930	1931	Разом
1.	«Академик»		2	9	5	5			21
2.	«Англичанин»				1	5	7		13
3.	«Антоненко»						7		7
4.	«Белый»	9	6	10	10	9	3	1	48
5.	«Бывший»		6						6
6.	«Веденский»				4	2	1		7
7.	«Величко»					4	3	1	8
8.	«Деха»		4	7	3		17	2	33
9.	«Дипломат»	2	10	1	1				14
10.	«Евгения» («Евгений», «Євген»)			4	4	2			10
11.	«Европеец»		1	7	7	1			16
12.	«Звено»				6	2	7	2	17
13.	«Квітка» («Квитка»)		3	3	2	1			9
14.	«Культурник»		2	3	6	3	1		15
15.	«Литератор»		5		2				7
16.	«Медведев» («Лохвицкий»)						21	8	29
17.	«Нагорний»			5		1			6
18.	«Піддубний» («Поддубный»)		7						7
19.	«Твердый»				3	4	6		13
20.	«Турбогенератор» («Турбо», «Генератор»)	3	7	7	7	5			29
21.	«Удачный»				9	4			13
22.	«Франт»		4	4	5				13

Табл. 2. Секретні співробітники ДПУ – автори більш ніж 5 донесень, що відклались у справі-формулярі на Олександра Грушевського за 1926–1938 рр.

№ п/п	Прізвиська сексотів	1926	1927	1928	1929	1930	1931	1932	1933	1934	1935	1936	1937	1938	Разом
	«Академик»	1	3	1	1										6
	«Деха»	1					3	1	5	6	2				18
	«Медведев»					3			1	3		2	6	1	16
	«Харківський»								1	7	1		1		10

Сексоти – працівники ВУАН у своїх донесеннях висвітлювали діяльність різних академічних установ, осіб і стосунки між ними. Наприклад, «Белый», який був присутнім на Спільних зібраннях ВУАН та засіданнях I (Історико-філологічного) Відділу академії, сумлінно описував їх перебіг та подавав виклад ухвалених рішень. В полі його зору опинялось все, що відбувалось навколо неодмінного секретаря ВУАН А. Кримського. Пересування вченого, зустрічі та розмови старанно фіксувались. Велику увагу «Белый» приділяв донесенням про внутрішньоакадемічну боротьбу, що точилась між С. Єфремовим та А. Кримським з одного боку та М. Грушевським і П. Тутківським з іншого.

До близьких до акад. А. Кримського осіб треба віднести і секретного співробітника ДПУ «Академика». Він був в курсі всіх академічних новин, подавав відомості про діяльність академічних інституцій та науковців, часто переказував слова А. Кримського з того або того питання, змальовував численні конфліктні ситуації, які виникали між А. Кримським та М. Грушевським. Донесення «Академика» доповнювали звіти «Белого» деталями, чим радо користувалось ДПУ, включаючи передану сексотами інформацію до своїх меморандумів.

Сексот «Турбогенератор» (він же «Турбо», він же «Генератор») також обертася в академічних колах. Серед його донесень – переказ бесід істориків, літературознавців, етнографів, оповіді про різні академічні події, зокрема про святкування ювілею М. Грушевського у 1926 р.

Про роботу Науково-дослідної кафедри історії України, що у 1924 р. організував та очолив М. Грушевський, звітувався до ДПУ «Деха». У зведеннях він повідомляв про інституційний розвиток кафедри, стосунки між окремими співробітниками, відтворював життєписи «грушев'янців» та переповідав висловлені ними судження.

Надзвичайно втаємниченим у внутрішню кухню діяльності Історичних установ ВУАН був «Європеец». З його слів ДПУ дізнавалось про плани М. Грушевського та про ставлення вченого до різних наукових та політичних ініціатив, осіб, подій. Чекістам ставали відомі подробиці розмов М. Грушевського з академіками Д. Багалієм,

С. Єфремовим, А. Кримським, К. Студинським, П. Тутківським та іншими науковцями, а також з наркомом освіти УСРР М. Скрипником. «Європеец», як свідчать документи, неодноразово виконував доручення М. Грушевського та їздив до Харкова для вирішення питань фінансового та кадрового забезпечення Історичних установ.

Сексот «Звено» від початку співпраці з ДПУ у 1928 р. висвітлював діяльність студентського етнографічного гуртка у Київському інституті народної освіти. Потім, коли разом із кількома іншими членами гуртка «Звено» прийшов на кафедру М. Грушевського аспірантом, в центрі його уваги опинилась діяльність Відділу примітивної культури Науково-дослідної кафедри та робота у редакції журналу «Україна», до якої він був залучений.

Сексот «Квітка» проживав у Харкові, вірогідно, працював у Наркомпросі (або там часто бував у службових справах) та стабільно доповідав про візити до Наркомпроса співробітників ВУАН. «Твердый», історик-киянин, багато інформував про різні Історичні установи ВУАН, із ситуацією в яких був добре обізнаний, хоча там він не працював, давав фахові та політичні характеристики колегам. Проте чи не найбільше він розповідав про розгортання діяльності Комісії з дослідження соціально-економічної історії України, що була створена з ініціативи акад. Д. Багалія у 1929 р.

Страшенно загарливим у підготовці доносів був один із співробітників Історичних установ М. Грушевського «Медведев» (він же «Лохвицький»). Підготовлені ним зведення вирізняє деталізована інформація про академічні події, ретельність у передачі розмов та суджень колег та загальна аналітичність викладу.

Прізвисько «Медведева» київські чекісти розкрили вже у першому ж його донесенні, що потрапив до справи-формуляру М. Грушевського (зрештою, вони не дуже й ховались, адже документація була із грифом «таємно»). 28 червня 1930 р. «Медведев» повідомив, що напередодні професор Ніжинського інституту народної освіти К. Штепа читав доповідь про соціологію релігії Дюркгейма на закритому засіданні однієї з Історичних установ М. Грушевського. Хоча М. Грушевський не був повністю згоден з висновками Штепи, проте він запропонував помістити доповідь до журналу «Україна».

У відповідь на цю інформацію чекісти «дали задание «Медведеву» направити Грушевському доклад для журналу «Україна», що однозначно вказувало на те, що Штепа і є «Медведевим». На додачу у тому ж документі було зазначено, що раніше цей сексот мав прізвисько «Лохвицький»¹³.

Кость (Костянтин) Штеппа (в еміграції після Другої світової війни він подвоїв літеру «п» у прізвищі) народився у 1896 р. у Лохвиці на Полтавщині (звідси, очевидно, й перше прізвисько його як секретного співробітника – «Лохвицький»). Навчався у Полтавській духовній семінарії, на історико-філологічному факультеті Петроградського університету та у військовому училищі. У чині прапорщика у 1916–1917 рр. служив у російській армії, у 1919–1920-х рр. брав участь у білому русі, був поранений під час відступу Російської армії барона Врангеля з-під Перекопу.

У 1920-х роках Штеппа викладав у Ніжинському інституті народної освіти. У 1927 р. захистив докторську дисертацію і, як пізніше він сам свідчив, тоді ж був завербований ніжинськими чекістами. Наступного року Штеппа паралельно почав працювати в Науково-дослідній кафедрі історії України М. Грушевського, а згодом у Комісії для дослідів з історії Близького Сходу та Візантії ВУАН.

У 1930 р. історик переїхав до Києва, де став викладати в Київському інституті народної освіти. Його перевели під опіку київських оперуповноважених та змінили прізвисько на «Медведева». Висококваліфікований дослідник та незамінний донощик, у 1934–1938 рр. Штеппа був деканом історичного факультету Київського університету.

Сексотство не врятувало науковця. У березні 1938 р. історика заарештували і звинуватили в антирадянській діяльності, проте у вересні 1939 р. звільнили і навіть поновили на роботі в Київському університеті на посаді завідувача кафедри стародавньої історії.

Під час німецької окупації Києва Кость Штеппа працював у Міській управі, був ректором Київського університету. З 1943 р. перебував на еміграції. На початку 1950-х рр. працював у мюнхенському Інституті для вивчення історії та культури СРСР (він був одним із його організаторів), а після переїзду до США у 1952 р. співробітни-

чав із радіо «Свобода» та «Американською комісією за визволення». Помер у Нью-Йорку у 1958 р.¹⁴.

У написаних на еміграції роботах К. Штеппа неодноразово повертався до проблеми сексотства як «найбільш огидного явища радянського життя»¹⁵, осмислював цей феномен як історик та водночас намагався знайти, принаймні для себе, виправдання своїм доносам на колег. Особливо показовим в цьому плані є невеличкий підрозділ «Сексот» одного із розділів виданої у 1951 р. книги «Чистка в Росії»¹⁶.

У 1938 р. у Лук'янівській в'язниці Кость Штеппа кілька місяців перебував в одній камері із німецьким фізиком Фрідріхом Гоутермансом, який у 1935–1937 рр. працював у Харкові в Українському фізико-технічному інституті та був ув'язнений у грудні 1937 р. Гоутермансу пощастило: у 1940 р. після протестів вчених Заходу його було звільнено як «небажаного іноземця» та видворено з СРСР. Зустрівшись після війни, Штеппа і Гоутерманс у співавторстві написали книгу, яку видали під псевдонімами. У 2000 р. книга побачила світ українською мовою¹⁷.

Підрозділ «Сексот» є останнім із трьох оповідань, що складають окремих розділ книги. У розділі оповідь ведеться від імені третьої особи, «відомого історика». За наведеними біографічними даними цього оповідача легко вгадується сам Штеппа. Відповідаючи на поставлене собі питання «Хто ж ці люди, що добровільно беруться за таку роботу?», Штеппа насамперед пропонує розрізняти добровільних та недобровільних сексотів, проте і тих, і тих змальовує безжально. «Добровільні сексоти, – пише Штеппа, – це передусім порочні, недоброчливі, морально слабкі й звироднілі люди, які завжди раді нашкочити своєму ближньому внаслідок злості, заздрощів, ревнощів, егоїзму чи інших видів моральної зіпсованості. Серед них є певна кількість ідеалістів та клопотунів, які переконані, що їхня активність ... цілком необхідна ... для більшої слави світової революції і радянської держави».

Що ж стосується недобровільних сексотів, то, за словами Штеппи, це «слабкі й безхарактерні люди чи такі, що мали підстави боятися НКВС. У своїй більшості вони були навербовані з величезного

числа людей, що сподівалися, працюючи на НКВС, здобути прихильність цієї організації та відвернути небезпеку жереба «класового ворога». Але вони прорахувалися»¹⁸.

А далі оповідач переказує історію свого міфічного співкамерника, інженера Коваленка, який повірив у комунізм та вирішив послужити партії як сексот. Знаючи біографію Штеппи, можемо припустити, що це була автобіографічна розповідь, препарування його власного досвіду сексоту. Спочатку «Коваленко» із чистим сумлінням записував лише об'єктивні факти, але чим далі, тим більшого від нього вимагали. Мало того, йому почали погрожувати, і «Коваленко», не маючи можливості порвати із доносителством, став підлаштовуватись під вимоги НКВС, інтерпретуючи факти у вигідний чекістам спосіб. Зрештою, все закінчилось арештом. «З погляду НКВС Коваленко довів свою непотрібність. Такий сумний закон життя», – підсумовував Штеппа.

Питання про «академічних Янусів» потребує подальшого детального вивчення, а імена сексотів рано чи пізно будуть встановлені. Маю надію, що стануть доступними й інші джерела, які проллють світло на ті методи, якими радянська держава «оволодівала наукою», українською історичною наукою зокрема. Справи-формуляри на Михайла та Олександра Грушевського наразі у повному обсязі готуються до публікації в рамках проекту 50-томного зібрання «Творів» Михайла Грушевського.

«Академічнѣя Янусы»: украинскія гісторыкі – сакрэтнѣя супрацоўнікі ДПУ–НКУС (1920–1930-я гг.)

Артыкул прысвечаны праблеме даносаў і даносчыкаў. Аналізуючы г. зв. «справы-формуляры» вядомых гісторыкаў Міхайлы і Аляксандра Грушэўскага, якія захоўваюцца ў архіве СБУ, аўтар асвятляе праблему даносаў у асяроддзі ўкраінскіх гісторыкаў. У гэтых формулярах знаходзяцца каля 500 даносаў за перыяд з 1922 па 1938 гг., якія належалі прынамсі 134 асобам. На прыкладзе кароткай біяграфіі і апублікаваных тэкстаў аднаго з іх (Канстанцін Штэпа, 1896–1958) аўтар спрабуе вызначыць матывы, якімі кіраваліся даносчыкі.

«Janus-faced researchers»: Ukrainian historians as secret informants GPU-NKVD (1920s–1930s)

The article deals with the problem of denunciations and denunciators. Using the example of so called «form cases» of famous historians Michailo and Oleksander Hrusheuski that remained in the Security Service of Ukraine archive, the author depicts the problem of denunciations among Ukrainian historians. These forms contain almost 500 denunciations from 1922 till 1932 which were written by 134 people. With the help of brief biography as well as published works of one of them (Kostjantyn Shtepa, 1896–1958) the author makes an attempt to find out motives which animated these denunciators.

Заўваги

- ¹ Див.: Галузевий державний архів СБУ: Путівник / ГДА СБУ. Автори-упоряд. : В. М. Даниленко (відп. упоряд.) та ін. Харків, 2009. [Електронний ресурс]. – 18.08.2018. – Режим доступу: <http://www.cdvr.org.ua/node/976>
- ² Закон України «Про доступ до архівів репресивних органів комуністичного тоталітарного режиму 1917–1991 років». [Електронний ресурс]. – 18.08.2018. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/316-19>
- ³ Особові та робочі справи на агентів, які використовувались органами держбезпеки в оперативних заходах у 1920-х – 1930-х, зберігаються у ф. 60 ГДА СБУ. Див.: Галузевий державний архів СБУ : Путівник. С. 101–102.
- ⁴ Документ № 84. Выписка из циркулярного письма ГПУ № 26 «Об антисоветском движении среди интеллигенции» от 23 ноября 1922 г. // Высылка вместо расстрела. Депортация интеллигенции в документах ВЧК–ГПУ. 1921–1923. Москва, 2005. С. 135.
- ⁵ Див.: Даниленко В. Політичний контроль духовного життя в Україні 1920-х років // Українська інтелігенція і влада: Зведення секретного відділу ДПУ УСРР 1927–1929 рр. Упоряд. : В. М. Даниленко. Київ, 2012. С. 21.
- ⁶ Документ № 84. Выписка из циркулярного письма ГПУ № 26 «Об антисоветском движении среди интеллигенции» от 23 ноября 1922 г. С. 135–138.
- ⁷ Даниленко В. Політичний контроль духовного життя в Україні 1920-х років. С. 26–27.
- ⁸ Див.: Пристайко В., Шаповал Ю. Михайло Грушевський і ГПУ–НКВД. Трагічне десятиліття: 1924–1934. Київ, 1996.

- ⁹ Справа-формуляр на Михайла Грушевського // ГДА СБУ. Ф. 65. Спр. С-7537. – 8 томів.
- ¹⁰ Справа-формуляр на Олександра Грушевського // ГДА СБУ. Ф. 65. Спр. С-5659.
- ¹¹ Тут і далі всі підрахунки зроблені авторкою.
- ¹² Справа-формуляр на Михайла Грушевського... Т. 2. Арк. 593.
- ¹³ Справа-формуляр на Михайла Грушевського... Т. 4. Арк. 503–504.
- ¹⁴ Детальніше про історика див.: Верба І. В., Самофалов М. О. Історик Кость Штепа: людина, вчений, педагог. Київ, 2010; Білокін С. *Масовий терор як засіб державного управління в СРСР. 1917–1941 рр.: джерелознавче дослідження: 2-е вид., випр. і доп.* Київ, 2017. С. 45, 148, 149, 399, 450–451 та ін.
- ¹⁵ Штепа К., Гоутерманс Фр. Чистка в Росії. / Ред. М. Коцюбинська, Є. Захаров; Пер. з англ., передмова Ю. П. Ранюк. Харків, 2000. С. 131.
- ¹⁶ Beck F. & Godin W. Russian Purge and the Extraction of Confessions. Transl. from German E. Mosbacher & D. Porter. New York, 1951.
- ¹⁷ Штепа К., Гоутерманс Фр. Чистка в Росії...
- ¹⁸ Там само. С. 131.

ЗВЕСТКІ ПРА АЎТАРАЎ

Богдашина Елена, доктор исторических наук, профессор, профессор кафедры истории Украины Харьковского национального педагогического университета имени Г. С. Сковороды (Харків, Україна).

Публикації:

Богдашина О. М. Діяльність Харківської науково-дослідної кафедри історії української культури ім. акад. Д. І. Багалія (1921–1934 рр.). Харків: Вид. ХДПУ, 1994. 196 с.

Богдашина О. М. Развитие историко-правовой думки в Российской империи (друга половина XIX – початок XX ст.). Харків: Вид. ХДПУ, 2000. 48 с.

Богдашина О. М. Джерелознавство історії України: теорія, методика, історія. Харків: Штрих, 2004. 164 с. И последующие издания учебно-методического пособия, в т. ч. на русском языке: Богдашина Е. Н. Источниковедение истории Украины: вопросы теории, методики, истории. Харьков: Сага, 2012. 234 с.

Історики Харківського університету: біобібліогр. довідник (1905–2012 рр.) / укл. О. М. Богдашина, С. І. Посохов та ін. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2013. 284 с.

Богдашина Е. Н. Позитивизм в исторической науке на Украине (60-е гг. XIX – 20-е гг. XX вв.). Харьков: ХНУ имени В. Н. Каразина, 2013. 588 с.

Валодзін Уладзімір, магістр гісторыі, дактарант European University Institute (Фларэнцыя, Італія).

Публікацыі:

Janka Kaškiel: An Accomplice in Crimes or the Victim of Two Dictatorships? The Fate of a Caricaturist in the Service of the Stalinist and Nazi regimes // Dailės istorijos studijos (Art History Studies), vol. 5. Vilnius, 2012. P. 351–368.

Уладзімір Валодзін. Першае пакаленне мінскіх «хіпі» (другая палова 1960-х – першая палова 1970-х гадоў) // Бунт у імя свабоды: забыты беларускі ген? Рэдактары Пётр Рудкоўскі, Кацярына Колб. Варшава, 2013. С. 93–103.

Калектыўны зварот студэнтаў філасофіі БДУ (1981 год) як з’ява грамадскага жыцця з БССР часоў позняга «застою» // Калектыўны зварот студэнтаў-філосафаў 1981 года. Менск, 2014. С. 3–20.

Квiр-гiсторыя Беларусi другой паловы ХХ стагоддзя: спроба наблiжэння. Менск, 2016.

Лiсты Аркадзя Смолiча з турмаў ДПУ 1930–1931 гадоў // Асоба i час. Выпуск 7. Мiнск, 2016. С. 136–189.

Васяновiч Олександр, кандыдат iсторичных наук, заступнiк дырэктара з навуковай работы Державнаго навуковаго центру захисту культурнай спадшчыны вiд техногенных катастроф (Киiв, Украiна).

Публiкацii:

Васяновiч А. Мифологизация «еврейских кучек» в современных метеорологических представлениях украинцев / Круг жизни в славянской и еврейской культурной традиции. Сб. статей. Академическая серия. Москва, 2014. Вып. 49. С. 310–326.

Васяновiч О. О. Сучасний стан збереження архаiчних метеовiрувань на території Киiвського Полiсся // Археологiя i давня iсторiя Украiни. Киiв, 2016. Вип. 3. С. 213–219.

Васяновiч О. Роль сучасних засобiв масовоi iнформацiї у збереженнi традицiйних метеорологiчних знань украiнцiв // Вiсник Чернiгiвського нацiонального педагогiчного унiверситету. Чернiгiв, 2017. Вип. 145. № 12. Серiя Iсторичнi науки. С. 136–141.

Васяновiч А. Народные метеорологические знания полешуков радиационно зараженных районов (по материалам белорусско-украинского пограничья) // Шосты Мiжнародны кангрэс даследчыкаў Беларусi. Працоўныя матэрыялы. Kaunas, Lithuania, 2017. Т. 6 (2017). С. 208–213.

Wyrwa Maciej, doktor nauk humanistycznych w zakresie historii. Pracownik Centrum Polsko-Rosyjskiego Dialogu i Porozumienia w Warszawie. Specjalizuje się w badaniach m. in. historii represji sowieckich wobec Polaków oraz problematyki pamięci historycznej (Warszawa, Polska).

Autor m. in. publikacji «Nieodnalezione ofiary Katynia? Lista osób zaginionych na obszarze północno-wschodnich województw II RP od 17 września 1939 do czerwca 1940» (2015).

Гавiн Тадэуш, PhD, ад’юнкт Інстытута Усходняй Еўропы (Studium Europy Wschodniej) Варшаўскага ўнiверсiтэта. Займаецца вывучэннем гiсторыi польскай нацыянальнай меншасцi i каталiцкага касцёла на тэрыторыi Беларусi ў перыяд з канца ХІХ да ХХІ ст. (Варшава, Польшча).

Публікації:

Zwycięstwa i porażki (2003), *Związek Polaków na Białorusi. Historia niszczenia niezależności 1988–2005* (2006), *Polskie odrodzenie na Białorusi 1988–2005* (2010); *O bycie Polakiem. Polacy w Białoruskiej Socjalistycznej Republice Sowieckiej 1944–1991* (2013); *Polacy na Białorusi od końca XIX do początku XXI wieku. Wybrane problemy stosunków polsko białoruskich*, редактар, (2017). Аўтар некалькіх дзесяткаў навуковых артыкулаў.

Гаравы Марат, журналіст штотыднёвіка «Новы Час» (Кобрын, Беларусь).

Годованська Оксана, антропологиня, кандидат історичних наук, ст. наукова співробітниця відділу соціальної антропології Інститут народознавства НАН України (Львів, Україна).

Публікації:

Годованська О. Новітня українська діаспора: трудові мігранти в Італії, Іспанії та Португалії. Львів, 2011. 192 с.

Годованська О. Спільні сенси усних історій // Поєднання через важку пам'ять. Східна Галичина / Ред. А. Зінчук. Онлайн-публікація співфінансовано в рамках програми „Патріотизм завтрашнього дня–2014”, реалізованої Музеєм Історії Польщі у Варшаві. Варшава, 2015. С. 48-53 [Електронний ресурс]. – 18. 08. 2018. – Режим доступу: http://pk.org.pl/publikacje/Pojednanie_Galicja_UA_A.pdf.

Годованська О. Українська міграція кін. XX – поч. XXI ст.: істотко-етнологічні особливості // *Łemkowie, Bojkowie, Rusini – historia, współczesność, kultura materialna i duchowna*. Tom III. – Publikacja finansowana ze Środków Uniwersytetu Zielonogórskiego, Akademii Pomorskiej w Słupsku i Zjednoczenia Łemków. 2010. S 69–74.

Годованська О. Діаспора як форма збереження української ідентичності (на прикладі Королівства Іспанії) // Українознавчий альманах. Випуск 15. Київ, 2014. С. 129–132.

Гула Сергій, аспірант Інституту історії України Національної академії наук України (Київ, Україна).

Публікації:

Гула С. Сучасні тенденції та проблеми історіографії діяльності радянських органів державної безпеки на Поділлі (1928–1938 рр.) // 3 архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ, 2014. № 2 (43). С. 504–531.

Гула С. Органи ДПУ УСРР і партійно-радянські структури у здійсненні другого «воєнно-комуністичного штурму» на Поділлі (1928-1930 рр.) // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Історія. Вип. 25. Збірник наукових праць / За заг. ред. проф. О. А. Мельничука. Вінниця, 2017. С. 197–203.

Гуцало Людмила, кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії Житомирського державного університету імені Івана Франка (Житомир, Україна).

Публікації:

Гуцало Л. Національне районування на Волині в 1920–1930-х роках (на прикладі польського та німецького населення) // Наукові записки. Серія: Історичні науки. Випуск 22. Кіровоград, 2015. С. 51–56.

Гуцало Л. Трансформація етнополітики радянського уряду наприкінці 1920–1930-х років // Науковий вісник Дипломатичної академії України / за ред. В. Г. Ціватого, Н. О. Татаренко. Київ, 2015. Вип. 22. Частина I. Серія «Історичні науки». С. 150-157.

Гуцало Л. Етнополітичні процеси в Донбасі: ретроспективний погляд у 1920-1930 рр. // Матеріали щорічної Міжнародної наукової конференції «Польща-Україна: спільні шляхи до свободи. В єдності сила. Співпраця польсько-українська в переломних моментах історії та сучасності» / За заг. ред. д.і.н., доц. В. О. Венгерської. Житомир, 2016. С. 197-207.

Гуцало Л. Грецьке населення УСРР у системі соціально-економічних, політичних експериментів (1920-1930 рр.) // Грецька громада Ніжина: історія та сучасність. Матеріали Міжнародної наукової конференції / упор. О. С. Морозов. Ніжин, 2017. С. 74-79.

Данилець Юрій, кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України Ужгородського національного університету (Ужгород, Україна).

Публікації:

Данилець Ю. Православна церква на Закарпатті у першій половині ХХ ст. Ужгород: Карпати, 2009. 378 с.

Danilec J. Arcibiskup Sawatij (1880-1959). Nástin života a díla zakladatelské postavy pravoslavné církve v Československé republice. K 50. výročí úmrtí (1959–2009). Olomouc: Univerzita Palackého 2009. 250 s. (Співавтори Marek P, Bureha V.)

- Данилець Ю. Обраний Божим Провидінням. Життєпис преподобного Олексія Карпаторуського сповідника. Чернівці: Місто, 2013. 168 с.
- Данилець Ю. Сповідниця імені Христового. Життєвий шлях ігумені Параскеви (в схімі Ніни) (Прокоп) (30. 04. 1896–4. 04. 1967), настоятельки Липчанського та Мукачівського православних монастирів. Ужгород: ПП Мульти Арт, 2014. 294 с.
- Danileț I. Viața Sfântului Alexie Carpatinul / Traducere de Diana Guțu. București: Editura Areopag, 2015. 112 s.

Дзяржаўцаў Ян, крязнаўца, старшыня Аргкамітэта па стварэнню грамадскай арганізацыі «Хайсы» (Віцебск, Беларусь).

Дмитренко Алла, кандидат історичних наук за спеціальністю Етнологія, доцент кафедри документознавства і музейної справи Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки, науковий співробітник Державного наукового центру захисту культурної спадщини від техногенних катастроф (Луцьк, Україна).

Публікації:

- Дмитренко А. Календарная регламентація начала ягодного сезона на Правобережном Полесье Украины // Tradicija ir dabartis / Tradition & Contemporarity. Scientific works. Vol. 11. Edited by R. Sliužinskas and N. Pshenichkina. Klaipėda: Klaipėda University Publishers, 2016. С. 105–120.
- Дмитренко А. Лісове бджільництво Правобережного Полісся України. Матеріали до української етнології: щорічник. Зб. наук. пр. Вип. 15 (18) / [голов. ред. Г. Скрипник]. Київ, 2016. С. 69–82.
- Дмитренко А. Апотропейные функции сретенской свечи в традиционной культуре населения Правобережного Полесья Украины. Res Humanitariae. № 20 / Numeri parengė / Special editor Rimantas Balsys. Klaipėda: Klaipėda Universitetas, 2016. С. 194–214.
- Дмитренко А. Атрибутивні ознаки жіночих сорочок Волині та Західного Полісся у працях дослідників традиційного вбрання. Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Серія: Історичні науки. № 4. Луцьк, 2017. С. 155–160.
- Dmytrenko A. Bartnictwo ukraińskiego Polesia. Ostatni bartnicy Europy których spotkałem, Krzysztof Hejke / Redakcja i opracowanie tekstu Gabriela Wilczyńska. Warszawa: Sądecki bartnik, Terra Nova, 2017. S. 209–214.

Дрозд Дмитрий, историк-архивист, публицист (Минск, Беларусь). Автор книг «Землевладельцы Минской губернии 1861–1900» (2010), «Землевладельцы Минской губернии 1900–1917» (2013), «Таямніцы Дуніна-Марцінкевіча» (2018) и др. Тематика исследований: землевладение, судебная и пенитенциарная система, Минский тюремный замок, Викентий Дунин-Марцинкевич, доступ к архивам, сталинские репрессии.

Иванов Владимир, краевед, руководитель проекта по созданию кладбища крестов в деревне Шевилино под Витебском (Витебск, Беларусь).

Иванова Вольга, гісторык, архівазнаўца (Мінск, Беларусь).

Публікацыі:

Иванова В. Асабістыя архівы Беларусі канца XVIII–пач. XXI ст. Мінск: Зміцер Колас, 2014. 404 с.

Иванова В. «Заходнікі» і «ўсходнікі» ва ўспамінах жыхароў былога а-вца-польскага пагранічча // Восень 1939 года ў гістарычнай традыцыі і вуснай гісторыі / Пад рэд. А. Смаленчука. Мінск: Зміцер Колас, 2015. С. 81–95.

Иванова В. Архівісты vs гісторыкі ў канструяванні архіваў і памяці // Номо Historicus. Гадавік антрапалагічнай гісторыі / Пад рэд. А. Смаленчука. Мінск, 2016. С. 12–22.

Иванова В. Прамоўленая гісторыя: XX ст. у памяці жыхароў беларускай вёскі. Мінск: Зміцер Колас, 2018. 448 с.

Иванчишен Віталій, кандидат історичних наук, молодший науковий співробітник відділу «Український етнологічний центр» Інституту мистецтвознавства, фольклористики й етнології ім. М. Т. Рильського НАН України (Київ, Україна).

Публікації:

Иванчишен В. Каменотесний промисел Східного Поділля кінця XIX – початку XXI ст.: побутовий та сакральний виміри. Київ: Наукова думка, 2017. 215 с.

Карпенкіна Яніна, стажор-даследчык Міжнароднага цэнтра гісторыі і сацыялогіі Другой сусветнай вайны і яе наступстваў пры Вышэйшай школе эканомікі (Москва, Расія)

Публікацыі:

Карпенкіна Я. В. Советизируя евреев: из истории советской образовательной политики в Западной Белоруссии, 1939–1941 гг. // Российская история. 2017. № 5. С. 154–166.

Карпенкіна Я. В. «Квартирный вопрос» в Западной Белоруссии и еврейское население, 1939–1940 гг. // The Soviet and Post-Soviet Review. 2018. Vol. 45. Issue 1. P. 73–98.

Кашталян Ірына, PhD, Беларускі архіў вуснай гісторыі (Мінск, Беларусь).

Публікацыі:

Кашталян І. «Ой, большэ чэм маць пацераць...» Смерць Сталіна ва ўспрыняцці жыхароў БССР // ARCHE. 2011. № 10. С. 34–67.

Кашталян І. Праблема шлюбу і мацярынства ў жыцці беларускай жанчыны першага пасляваеннага дзесяцігоддзя // ARCHE. 2011. № 12. С. 99–129.

Кашталян І. Эканамічная штодзённасць БССР у 1944–1953 гг. // Репрессивная политика советской власти в Беларуси. Сб. науч. работ. Вып. 3. Минск, 2007. С. 239–263.

Kashtalian I. Die Sowjetisierung der ehemaligen polnischen Ostgebiete nach dem Zweiten Weltkrieg aus der Sicht des «kleinen Mannes» // Bohn, Thomas M., Shadurski Viktor (Hg.): Ein weisser Fleck in Europa... Die Imagination der Belarus als Kontaktzone zwischen Ost und West. Bielefeld, 2011. P. 173–181.

Kashtalian I. The Repressive Factors of the USSR's Internal Policy and Everyday Life of the Belarusian Society (1944–1953). Wiesbaden, 2016. 346 s.

Кондратюк Олена, кандидат історичних наук, завідувач відділу етнології Державного наукового центру захисту культурної спадщини від техногенних катастроф (Київ, Україна).

Публікації:

Кондратюк Е. В. Сохранение памяти о Полесском крае через популяризацию традиционной культуры // Проблемы рационального использования природных ресурсов и устойчивое развитие Полесья: сб. докл. Междунар. науч. конф. (Минск, 14–17 сент. 2016 г.). В 2 т. Т. 2 / Нац. акад. Наук Беларуси [и др.]; редкол.: В. Г. Гусаков (гл. ред.) [и др.]. Минск: Беларуская навука, 2016. С. 583–586.

- Кондратюк Е. В. Песенный фольклор как источник исследования терминов родства (на полевых материалах с Украинского Правобережного Полесья) // *Tradiciј ir dabartis*. 11. Klaipeda, 2016. P. 15–27.
- Кондратюк О. Збереження традиційної культури шляхом інтеграції народних звичаїв у таїнство хрещення: вибір хрещених батьків // *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету*. Вип. 145. Серія: Історичні науки. № 12. 2017. С. 256–260.
- Кондратюк О. Трансформація традиційної системи спорідненості поліщуків Центрального Полісся (за експедиційними матеріалами 1994–2015 рр.) // *Чернобыльская авария і грамадства: 30 год пасля катастрофы / Пад рэд. А. Ф. Смаленчука*. Мінск: Зміцер Колас, 2017. С. 137–151.
- Кондратюк О. В. «Що робили поліщуки, щоб діти велися» за матеріалами українсько-білоруського пограниччя // *Духоўная спадчына Усходняга Палесся : зборнік навуковых артыкулаў / рэдкал.: А. М. Воінава (гал. рэд.) [і інш.]*. Гомель: ГДУ імя Ф. Скарыны, 2018. С. 95–99.

Крикун Юлія, кандидат історичних наук, завідувач відділу мистецтвознавства і фольклористики Державного наукового центру захисту культурної спадщини від техногенних катастроф (Київ, Україна).

Публікації:

- Крикун Ю. Звичаєве право українців у наукових дослідженнях 1920-х – початку 1930-х років. Київ, 2016. 200 с.
- Крикун Ю. Быт православных священнослужителей с ретроспективой в прошлое (за матеріалами експедиції в Українське Полесьє) // *Матэрыялы Міжнароднай навуковай канферэнцыі да 150-годдзя А. К. Сержпутоўскага*. Мінск, 2014. С. 114–122.
- Крикун Ю. Роль священнослужителів у звичаєвому праві українців // *Проблеми збереження, відтворення та популяризації історико-культурної спадщини в контексті діяльності Музеїв просто неба*. Матеріали Першої міжнародної науково-практичної конференції. Вип. 1. Львів, 2013. С. 179–186.
- Крикун Ю. Сучасні трансформації у сфері традиційного звичаєвого права поліщуків (на основі експедиційних матеріалів) // *Матеріали до етнології*. Збірник наукових праць. Київ: Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського. Вип. 15 (18). С. 105–112.
- Крикун Ю. Мотиви гріха в християнській та народно-побутовій традиції (за матеріалами польових записів на Волинському, Рівненському

Полісці) // Вісник національного педагогічного університету. Серія: Історичні науки. № 12. Чернігів, 2012. С. 160–166.

Кузнецов Игорь, кандидат исторических наук, доцент, БГУ (Минск, Беларусь).

Публикации:

Кузнецов И. Знать и помнить (историческое исследование репрессий и реабилитации жертв террора). Томск, 1993.

Кузнецов И. Возвращение памяти. Минск, 1997.

Кузнецов И. Конвейер смерти. Минск, 1998.

Кузнецов И. Белорусский индекс репрессированных. Минск, 2002.

Кузнецов И. Засекреченные трагедии советской истории. Ростов-на-Дону, 1998.

Ластоўскі Аляксей, кандыдат сацыялагічных навук, старэйшы навуковы супрацоўнік Інстытута палітычных даследаванняў «Палітычная сфера» (Мінск–Вільня), дацэнт Полацкага дзяржаўнага ўніверсітэта (Полацк, Беларусь).

Публікацыі:

Zakharov Nikolay, Law Ian and Aliaksei Lastouski. Racialisation in Belarus, Moldova and Ukraine // Zakharov Nikolay and Law Ian. Post-Soviet Racisms. Basingstoke: Palgrave, 2017. P. 53-90.

Ластоўскі А. Прапрацоўка камуністычнага мінулага ў Славакіі: асноўныя фактары і дынаміка // Палітычная сфера. 2016. № 24 С. 37–55.

Ластоўскі А., Яфімава Н. Вытокі нацыянальнай дзяржаўнасці ў беларускай гістарычнай памяці // ARCHE. 2013. № 2. С. 411–448.

Lastouski A. Rust on the Monument: Challenging the Myth of Victory in Belarus // Old Conflict, New Media: Post-Socialist Digital Memories. Ed. by Julie Fedor, Ellen Rutten and Vera Zvereva. London and New York: Routledge, 2013:158–172.

Ластоўскі А. Кароткая генеалогія: гістарычнае мінулае ў публічных прамовах беларускіх афіцыйных асобаў // Палітычная сфера. 2012. № 18–19. С. 137–155.

Liavitski Anton, master in History, PhD Student at the Graduate School of East and South East European Studies, Ludwig-Maximilian University of Munich (Germany).

Main Publications:

- Да пытання пра ўнутраную эміграцыю беларускіх інтэлектуалаў у БССР (1964–1985) // Беларускі гістарычны агляд. 2013. № 1-2. С. 149–172.
- Тураўскае княства ў беларускім гістарычным наратыве паміж 1980 і 2000 гадамі // Białoruskie Zeszyty Historyczne. 2014. № 42. С. 219–227.
- Гістарычнае апісанне ў Беларусі (пачатак 1990-х) // Еўропа 2014: гуманітарныя веда паміж мінулым і будучыняй. Вільнюс, 2015. С. 152–160.

Луцько Еўген, кандыдат філалагічных навук, навуковы спiвробiтнiк вiддiлу фальклорыстыкi Iнстытуту народознавства Нацiональнаi Акадeмii Наук Украiны (Яворiв, Киiв, Украiна).

Публiкацii:

- Луцько Е. Яворiвщина у повстанськiй боротьбi. Розповiдi учасникiв та очевидцiв / Записав i упорядкував Еўген Луцько. Т. 1: Наконечне Перше. Наконечне Друге. Львiв: Лiтопис, 2005. 576 с.
- Луцько Е. Сатиричне змалювання Сталiна у монострофах // Записки Наукового товариства iменi Шевченка. Т. ССLIX. Працi Секцii етнографiї i фальклорыстыкi. Львiв, 2010. С. 583–626.
- Луцько Е. Головний командир УПА Роман Шухевич у фальклорнiй прози Яворiвщини. // Народознавчi зошити, 2011. № 1. С. 43–65.
- Луцько Е. Культ рiдноi армiї у повстанськiй епiчнiй традицiї Яворiвщини // Народознавчi зошити, 2012. № 5. С. 890–907.
- Луцько Е. Яворiвщина у повстанськiй боротьбi. Розповiдi учасникiв та очевидцiв / Записав i упорядкував Еўген Луцько. Т. 2: Яворiв–Львiв: Растр-7? 2015. 1080 с.

Мельникаў Iгар, кандыдат гістарычных навук, магістр Варшаўскага ўніверсітэта (Мінск, Беларусь). Спецыяліст па вайсковай гісторыі Беларусі.

- Аўтар кніг «Заходнебеларуская Атлантада 1921–1941 гг.» (2014), «Мяжа ля Заслаўя 1921–1941 гг.» (2015), «Заходнебеларуская Атлантада 1921–1941 гг. Паміж Варшавай і Масквой» (2016), «Яліна. Гісторыя ў 90 гадоў» (2016), «Забытыя героі. Жаўнеры з Беларусі ў Другім польскім корпусе і Першай польскай асобнай паветрана-дэсантнай брыгадзе» (2017), «Адыеся палешука» (2017), «Мяжа была пад Мінскам 1921–1941 гг.», «20 dywizja piechoty» (выдана ў Польшчы ў 2017 г.).

Лаўрэат Прэміі імя Вацлава Ластоўскага за папулярызацыю ведаў па гісторыі Беларусі (2014).

Milewski Jan Jerzy, doktor nauk humanistycznych w zakresie historii (Polskie Towarzystwo Historyczne. Oddział w Białymstoku) (Polska).

Specjalizuje się w badaniach m. in. historii represji sowieckich wobec Polaków oraz problematyki historii pogranicza polsko-białoruskiego w pierwszej połowie XIX w. Redaktor naczelny czasopisma «Biuletyn Historii Pogranicza».

Мищанин Василь, кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України Ужгородського національного університету (Ужгород, Україна).

Публікації:

Мищанин В. Аграрна політика на Закарпатті (1944–1950 рр.). Ужгород: Видавництво «Закарпаття», 2000. 138 с.

Мищанин В. Нові документи про колективізацію на Закарпатті 1946–1950 рр. // Русин. Международный исторический журнал. Кишинев. 2009. № 2 (16). С. 144–154.

Мищанин В. Радянізація Закарпаття у другій половині 1940-х рр. // Русин. Международный исторический журнал. Кишинев. 2010. № 1 (19). С. 32–43.

Мищанин В. Ідеологічне втручання комуністичної партії в діяльність творчої інтелігенції Закарпаття (1946–1950 рр.) // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія. Соціальні комунікації. Випуск 25. Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2011. С. 105–110.

Мищанин В. Интернирование и депортации закарпатских венгров в условиях становления советской власти (1944–1945 гг.) // Вестник Томского государственного университета. История. 2017. № 46. С. 47–53.

Петренко Ірина, доктор історичних наук, професор кафедри педагогіки та суспільних наук Полтавського університету економіки і торгівлі (Полтава, Україна).

Публікації:

Петренко І. М. Єлизавета Милорадович (1832–1890) в українському суспільно-політичному русі. Полтава: ПУЕТ, 2013. 151 с.

Петренко І. М. Історик Наталія Мірза-Авакянц (1888–1940?): життя і наукова спадщина Полтава. ПУЕТ, 2014. 181 с.

Петренко І. М. Одруження мирян Православної Церкви у заборонених ступенях спорідненості в Гетьманщині XVIII ст. (на основі документів фонду «Чернігівська духовна консисторія») // Вісник Чернігівського національного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка. 2016. Вип. 134. Серія: Історичні науки. С. 29–35.

Петренко І. М. Історик Віра Жук (1928–2008): життя, віддане науці. Київ: МІЛЕНІУМ, 2017. 516 с.

Історія німецьких поселенців (колоністів) на Полтавщині у науковій спадщині історика Віри Жук (1928–2008) // Емінак: науковий щоквартальник. 2018. № 1 (21) (січень–березень). Т. 2. С. 103–106.

Раманавя Ірына, кандыдат гістарычных навук, прафесар Еўрапейскага гуманітарнага ўніверсітэта (Вільня, Літва).

Публікацыі:

Раманавя І. Мір: гісторыя мястэчка, што расказалі яго жыхары. Вільня, 2009. 248 с. (у сааўтарстве з Ірынай Махоўскай).

Ramanava I. The Amnesty and Rehabilitation of Victims of Stalinist Repression in Belarus // *Destalinising Eastern Europe. The Rehabilitation of Stalin's Victims after 1953*, Ed. Kevin McDermott and Matthew Stibbe, US-UK: Palgrave and Macmillan, Ch. 12, p. 221–236.

Ramanava I. «Where Has Everything Gone?» Remembering Perestroika in Belarusian Provinces // *Reclaiming the Personal: Oral History in Post-Socialist Scholarship*. Toronto Press, 2015. Ch. 12, p. 256–285 (with Irina Makhovskaya).

Раманавя І. «Лепельская справа»: 1937 год у Беларусі // Беларускі гістарычны агляд, 2015. Т. 22, сш. 1–2, с. 179–209.

Раманавя І. «Вынаходжанне» штодзённасці: як і што мы даследуем // Беларускі гістарычны агляд, 2017. Т. 24, с. 175–190.

Смялянчук Аляксандр, доктар гістарычных навук, прафесар Інстытута славістыкі Польскай Акадэміі навук, рэдактар гадавіка антрапалагічнай гісторыі «*Номо Historicus*» (Варшава, Польшча).

Публікацыі:

Смялянчук А. Палякі Беларусі і Літвы ў рэвалюцыі 1905–1907 г. Гродна, 2000. 204 с.

Смялянчук А. Паміж краёвасцю і нацыянальнай ідэяй. Польскі рух на

- беларускіх і літоўскіх землях. 1864–1917. Гродна: ГрДУ, 2001. 322 с.;
Выданне 2-е дапоўненае: Паміж краёвасцю і нацыянальнай ідэяй.
Польскі рух на беларускіх і літоўскіх землях. 1864 – люты 1917 г.
Санкт-Пetersбург: Невский проспект, 2004. 402 с.
- Смалянчук А. (укладальнік). Гісторыя Беларусі канца 18 – пачатку 20 ст.
у дакументах і матэрыялах. Хрэстаматыя. Вільня: ЕГУ, 2007. 302 с.
- Смалянчук А. Беларуская гісторыя: знайсці чалавека. Мінск: Выдавец
І. П. Логвінаў, 2013. 156 с.
- Смалянчук А. Раман Скірмунт (1868–1939). Жыццяпіс грамадзяніна
Краю. Мінск: Зміцер Колас, 2018. 712 с.

Стародубець Галина, доктор історичних наук, професор, завідувача
кафедраю всесвітньої історії Житомирського державного університету
імені Івана Франка (Житомир, Україна).

Публікації:

- Стародубець Г., Якимович Б. Образ «свого» та «чужого» в національній
пам'яті українців (на прикладі бандерівського руху періоду Другої
світової війни) // Україна: культурна спадщина, національна свідомість,
державність. Львів, 2014. Вип. 24. С. 270–278.
- Стародубець Г. М. Джерела рекрутування партійно-радянської номен-
клатури західних областей УРСР в 1944–1946 роках // Наукові праці
історичного факультету Запорізького національного університету.
Запоріжжя: ЗНУ, 2014. Вип. 40. С. 174–178.
- Стародубець Г. М. Сталінізм в оцінці політичної думки українського
визвольного руху 1930–1940-х років // Дрогобицький краєзнавчий
збірник / гол. ред. Л. Тимошенко, упоряди. і наук. ред. М. Галів,
В. Ільницький. Спецвипуск 11. Дрогобич, 2015. С. 166–172.
- Стародубець Г. Місіонери червоної влади (партійно-радянська номен-
клатура західноукраїнських областей в 1944 – на поч. 1946 рр.). Жи-
томир: Полісся, 2016. 348 с.
- Стародубець Г. Особливості загального стилю роботи і поведінки партій-
них посадовців західних областей України перших повоєнних років // Історичні і політологічні дослідження (видання Донецького національного університету імені Василя Стуса). Вінниця, 2017. С. 48–62.

Стасюк Олександра, кандидат історичних наук, старший науковий
співробітник відділу новітньої історії Інституту українознавства ім.
І. Крип'якевича НАН України (Львів, Україна)

Публікації:

Стасюк О. Форсована радянiзацiя захiдноукраїнських земель в свiтлi виборiв представницьких органiв влади // Парламентаризм в Центральнo-Схiднiй Європi: iсторiя, нацiональнi особливостi, сучаснi тенденцiї. Київ, 2015. С. 195–201.

Стасюк А. Проблема соблюдення законности во время проведения избирательных кампаний сталинского периода в западноукраинских областях // *Legea si Viata*. Международный научно-практический правовой журнал / гл. ред Л. Арсене. Республика Молдова, 2016. № 12/2. С. 97–101.

Стасюк О. Протистояння влади та нацiоналiстичного пiдпiлля пiд час виборчих кампаний 1946–1947 рокiв у захiдноукраїнських областях // Вiйськово-науковий вiсник. Нацiональна академiя сухопутних вiйськ iменi гетьмана Петра Сагайдачного. Львiв, 2016. Вип. 26. С. 174–188.

Стасюк О. Особливостi органiзацiї та проведення перших виборiв до Верховних Рад СРСР та УРСР у захiдноукраїнських областях // Гiлея: науковий вiсник: збiрник наукових праць. Київ, 2017. Вип. 124 (№ 9). С. 63–66.

Стасюк О. Радянське виборче законодавство та особливостi його практичної реалiзацiї (1936–1989 рр.) // Особливостi розвитку публiчного та приватного права в Українi. Матерiали Мiжнародної науково-практичної конференцiї (Харкiв, 21–22 липня 2017 р.). Харкiв: ГО «Асоцiацiя аспiрантiв-юристiв», 2017. С. 10–15.

Трафiмчык Анатоль, кандыдат гiстарычных навук, кандыдат фiлагiчных навук, вучоны сакратар фiлiяла «Инстытут лiтаратуразнаўства iмя Янкі Купалы» ДНУ «Цэнтр даследаванняў беларускай культуры, мовы i лiтаратуры НАН Беларусi» (Мiнск, Беларусь).

Публікацыі:

Трафiмчык А. В. 1939 год i Беларусь: забытая вайна. Мiнск: А. М. Янушкевіч, 2014. 226 с.

Трафiмчык А. В. Крыніцы паэтычнага натхнення: перадумовы стварэння класiчных твораў Якуба Коласа. Мiнск: Беларуская навука, 2017. 125 с.

Трафiмчык А. В. Колас зямлi беларускай: дапаможнік для настаўнікаў. Мiнск: Народная асвета, 2017. 143 с.

Трафiмчык А. В. «Наш Касцюшка слаўны!»: гiстарычная постаць Тадэвуша Касцюшкі ў беларускай лiтаратуры. Мiнск: А. М. Янушкевіч, 2017. 192 с.

Чернікова Інна, кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди (Харків, Україна).

Публікації:

Чернікова І. В. Пам'яткоохоронна діяльність музею Слобідської України імені Г. С. Сковороди (1920-ті рр.) // Збірник наукових праць ХНПУ ім. Г. С. Сковороди. Серія: Історія та географія. Випуск 49. Харків, 2013. С. 168–169.

Чернікова І. В. Репресії серед жіноцтва пам'яткоохоронного руху Харківщини // Пам'яткознавчі погляди молодих вчених ХХІ ст. Збірка наукових статей з пам'яткоохоронної роботи. Випуск 3. Харків, 2013. С. 60–62.

Чернікова І. В. Вивчення та збереження пам'яток козацької доби на Харківщині у 1920-х – на початку 1930-х рр. // Наддніпрянська Україна: історичні процеси, події, постаті: збірка наукових праць. Випуск 13. Дніпропетровськ, 2015. С. 178–188.

Чернікова І. В. До 125-річчя від дня народження Стефана Андрійовича Таранушенка (1889–1976 рр.) // Культурна спадщина Слобожанщини: збірка наукових статей. Число 30. Харків, 2016. С. 52–61.

Чернікова І. В. Пам'яткоохоронна діяльність Федора Івановича Шміга (до 140-річчя від дня народження) // Культурна спадщина Слобожанщини: збірка наукових статей. Число 31. Харків, 2017. С. 57–59.

Юркова Оксана, кандидат історичних наук, провідний науковий співробітник Інституту історії України НАН України (Київ, Україна).

Публікації:

Юркова О. Нариси з історії Києва: Навчальний посібник для середніх загальноосвітніх навчальних закладів. Київ: Генеза, 2002. 384 с. (у співавторстві).

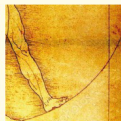
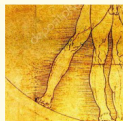
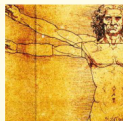
Юркова О. Діяльність Науково-дослідної кафедри історії України М. С. Грушевського (1924–1930 рр.). Київ, 1999.

Юркова О. Документи про створення і перші роки діяльності Інституту історії України АН УРСР, 1936–1941. Київ: Інститут історії України НАН України, 2001. 210 с. (упорядник)

Юркова О. На українському «історичному фронті» 1934 року: журнал «Історик-більшовик» // Проблеми історії України: факти, судження пошуки. 2012. 21. С. 195–211.

Юркова О. «Україна» на історичному фронті: від наукового часопису українознавства до журналу циклу історичних наук // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. 2007. 16. С. 327–355.

HOMO HISTORICUS

2018

ГАДАВІК АНТРАПАЛАГІЧНАЙ ГІСТОРЫІ

HOMO HISTORICUS 2018

Гадавік антрапалагічнай гісторыі

Чарговы (пяты) том гадавіка прысвечаны тэме «біяграфіі навукі» ў кантэксце біяграфіі/аўтабіяграфіі навукоўца. Шлях да навуковай ісціны – гэта гісторыя яркіх поспехаў і трагічных няўдач, супрацьстаяння навуковых амбіцый інтарэсам улады, што часцей заканчвалася асабістай драмай даследчыка, але часам надавала ягонай навуковай дзейнасці надзвычай важнае грамадскае значэнне. Пра ўсё гэта распавядаюць сюжэты з жыцця і дзейнасці гісторыкаў Міхася Біча, Алега Яноўскага і Юліуша Бардаха, антрапалага Юзафа Абрэмбскага і ягонай сястры лінгвісткі Антаніны Абрэмбскай-Яблоньскай, генетыка Антона Жэбрака ды інш.

Таксама ў гадавіку прадстаўленая традыцыйная для яго праблематыка «краёвай ідэі», штодзённасць Менска 1942–1943 гг. у здымках нямецкіх фатографістаў, успрыняцце людзьмі савецкіх дзяржаўных святаў падчас Другой сусветнай вайны ды іншыя сюжэты з галіны антрапалагічнай гісторыі.

М31 **Масавыя** рэпрэсіі ў СССР у гістарычных даследаваннях і калектыўнай памяці : навуковы зборнік / Пад рэд. д-ра гіст. н. А. Сма-ленчука і канд. гіст. н. А. Кандрацюк. – Мінск : Зміцер Колас, 2018. – 608 с., іл.

ISBN 978-985-23-0033-9.

У зборнік увайшлі тэксты беларускіх, украінскіх, польскіх і расійскіх даследчыкаў праблематыкі савецкіх рэпрэсій 1920–1980-х гг. У цэнтры ўвагі – падзеі г. зв. «Вялікага тэрору» 1937–1938 гг., знішчэнне сялянства падчас «кулацкай аперацыі» ДПУ-НКВС, расправа з інтэлігенцыяй, рэпрэсіі перыяду Другой сусветнай вайны і першага пасляваеннага дзесяцігоддзя. Матэрыялы зборніка дапамагаюць уявіць не толькі маштабы савецкіх рэпрэсій супраць Чалавека і Грамадства, але і наступствы гэтага злачынства, адчувальныя нават у XXI ст.

ББК 63.3(4Бел)-4
УДК 94(47)

Навуковае выданне

**МАСАВЫЯ РЭПРЭСІІ Ў СССР
У ГІСТАРЫЧНЫХ ДАСЛЕДАВАННЯХ
І КАЛЕКТЫЎНАЙ ПАМЯЦІ**

Адказы за выпуск Зміцер Колас.

Падпісана ў друк 12.11.2018.
Фармат 60×84 1/16. Папера афсетная. Друк лічбавы.
Усл. печ. л. 35,34. Ул.-выд. арк. 32,63.
Наклад 400 асобнікаў.

Выдавец і паліграфічнае выкананне
індывідуальны прадпрымальнік Зміцер Колас.
Пасведчанне аб дзяржаўнай рэгістрацыі
выдаўца, вытворцы, распаўсюдніка
друкаваных выданняў № 1/291 ад 17.04.2014.
Пр. Незалежнасці, 105-14, 220023, Мінск.